

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.6.11>

INTERAKCJA TOPOSÓW MIASTA I WOJNY W KSIĄŻCE POEZJI S. ŻADANA „TAMPLIERY”

Dmytro Prysivok

*aspirant Katedry Literatury i Metodyki jej Nauczania, Historii Kultury i Dziennikarstwa Nieżyńskiego
Państwowego Uniwersytetu imienia Mikołaja Gogola (Nieżyn, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

prysivok.dmytro@gmail.com

Adnotacja. Artykuł zwraca uwagę na rozwój twórczości S. Żadana. Zauważono wpływ na jego teksty rosyjskiego ataku zbrojnego w Ukrainę oraz pojawienie się w twórczości toposu wojny, która szybko staje się jedną z głównych. Nacisk kładziony jest na kwestię tożsamości, która zawsze była ważna dla S. Żadana, ale jej wcielenie w nowe dzieła uległo pewnym zmianom. W badaniu tożsamość łączy się z toposem miasta, a relacje między przestrzenią wojenną a przestrzenią miasta są analizowane w zbiorze poezji *Templariusze*. Dokonuje się porównania zmian, jakie zaszły z przestrzenią miasta po pojawieniu się w tekstach o tematyce wojskowej. Podano przykłady interakcji przestrzennych obrazów miasta i wojny. W zbiorze wskazano główne warianty wpływu wojny na miasto. Podkreślono ewolucję twórczości pisarza.

Słowa kluczowe: topos wojny, topos miasta, tożsamość, przestrzeń miasta, wojna, Żadana, pamięć.

THE INTERACTION OF THE TOPOS OF CITY AND THE TOPOS OF WAR IN THE BOOK OF POEMS BY S. ZHADAN "TEMPLIERS"

Dmytro Prysivok

*Postgraduate Student at the Department of Literature, Methods of its Teaching,
History of Culture and Journalism*

Mykola Gogol Nizhyn State University (Nizhyn, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

prysivok.dmytro@gmail.com

Abstract. The article draws attention to the development of S. Zhadan's work. The impact on his texts of the Russian armed attack on Ukraine and the appearance of the topos of war in his work, which quickly becomes one of the main ones, is noted. Attention is focused on the issue of identity, which has always been important for S. Zhadan, but its embodiment in new works has undergone certain changes. The research relates identity to the topos of the city, and analyzes the interrelationships between the space of war and the space of the city in the collection of poems "Templars". A comparison is made of the changes that took place in the city space after the appearance of military themes in the texts. Examples of the interaction of spatial images of city and war are given. The main variants of the impact of the war on city are indicated in the collection. The evolution of the writer's work is emphasized.

Key words: topos of war, topos of city, identity, city space, war, Zhadan, memory.

ВЗАЄМОДІЯ ТОПОСІВ МІСТА ТА ВІЙНИ В КНИЗІ ВІРШІВ С. ЖАДАНА «ТАМПЛІЕРИ»

Дмитро Присівок

*аспірант кафедри літератури, методик її навчання, історії культури та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-2877-3200

prysivok.dmytro@gmail.com

Анотація. У статті звертається увага на розвиток творчості С. Жадана. Відзначається вплив на його тексти російського збройного нападу на Україну та поява у творчості тоposу війни, який швидко стає одним із основних. Акцентується увага на питанні ідентичності, яке завжди було важливим для С. Жадана, але його втілення в нових творах зазнало певних змін. У дослідженні ідентичність пов'язується з тоposом міста, й аналізуються взаємозв'язки простору війни та простору міста в збірці віршів «Тамплієри». Проводиться порівняння змін, які відбулися з простором міста після появи в текстах військової тематики. Наводяться приклади взаємодії просторових образів міста та війни. Зазначаються основні варіанти впливу війни на місто в збірці. Підкреслюється еволюція творчості письменника.

Ключові слова: тоpos війни, тоpos міста, ідентичність, простір міста, війна, Жадан, пам'ять.

Вступ. Війна, почата Росією у 2014 році, стала викликом для всіх українців, у тому числі й письменників. Дуже швидко почали з'являтися тексти, у яких автори намагалися осмислити свої почуття, пов'язані

з війною, її специфіку, становище українського суспільства тощо. Так утворився великий пласт творів, які потребують наукового осмислення, оскільки представляють важливе явище в історії сучасної української літератури.

Тексти Сергія Жадана, пронизані воєнною тематикою, теж почали з'являтися невдовзі після початку збройного протистояння України та Росії. Письменник не міг оминати таку тему не тільки через активну громадянську позицію, а й тому, що сам він родом з Луганщини, й окупація малої батьківщини не може не відгукнутися болем у душі.

Учені вже почали досліджувати творчий доробок С. Жадана, зокрема його тексти про війну. У наукових роботах порушували питання топосу дороги в романі «Інтернат» (Л. Крупка), марійного дискурсу у творчості письменника (Л. Литвин), прочитання роману «Інтернат» через категорії пам'яті та забуття (Ю. Ільчук), образів-символів, притаманних творчості Жадана, на прикладі збірки «Тамплієри» (В. Сірук), зображення індивідуальної та суспільної травми в романі «Інтернат» (Т. Захарченко), міфопоетичну танатологію в ліриці автора (А. Демченко), функціонування «етичної обітниці» в текстах С. Жадана (В. Меньок), війни та її відсутності як маркування «свого» та чужого» (О. Деркачова).

Тож, зважаючи, що коло лакун у дослідженнях ще досить широке, наша тема видається актуальною, адже місто є одним із поширених топосів у текстах письменника, а війна стала однією з панівних. **Метою** статті є аналіз взаємодії топосу міста та топосу війни в збірці С. Жадана «Тамплієри».

Основна частина. Як зазначалося, після початку війни в текстах письменника почала висвітлюватися саме ця тема. А. Бабенко говорить про новий етап у його творчості, першу періодизацію якої вона запропонувала (Бабенко, 2021: 54). Хоча в ній науковиця відштовхується від прозових текстів Жадана, але рамки третього «воєнного» періоду збігаються й для поезії, оскільки першим прозовим текстом, пов'язаним із темою війни, став роман (доповнений віршами) «Месопотамія» (2014 р.), який передував збірці віршів «Життя Марії», опублікованій у 2015 р.

Збірка «Тамплієри» побачила світ у 2016 р. і, як сам автор описав її, це «39 віршів про війну, яку ніхто не оголошував, про біль, із яким ніхто не може впоратися, про любов, від якої ніхто не може відмовитися, та надію, на якій усе тримається» (Жадан, 2016: 4). І. Булкіна в огляді помічає, що «Тамплієри» – це сучасність, прочитана через Середньовіччя, яке Жадан розуміє, як «темні віки» – битву за ідею», яка пожирає людей (Булкіна: 2017).

У збірці автор порушує ряд проблем, однією з яких є питання ідентичності. Т. Гундорова пише про тексти Жадана, що в них «відбито травматичну підліткову свідомість посттоталітарного часу. Автор переживає цей період безбатьківства, коли недовіра, ресентимент щодо минулого, яке виявилось абсолютно безвартичним, продукує в підлітків агресію та зневагу до батьків» (Гундорова, 2008: 167). По суті, учена описує формування ідентичності, заснованої на травмі відсутності фігури батька й дому. Такі герої були головними в багатьох Жаданових текстах, втім із початком війни він почав осмислювати питання ідентичності своїх персонажів інакше, що проявляється вже в перших збірках поезій, які вийшли у світ після початку збройного протистояння з Росією.

У частині віршів збірки «Тамплієри» явище ідентичності тісно пов'язане з топосом міста й осмислюється в контексті війни. А. Бабенко, аналізуючи топос міста в прозі С. Жадана, відзначає, що в романі «Ворошиловград» «місто – це початок всіх негараздів, фундамент, який розбиває людина своїми недовірою, спогадами та думками», це безкінечний пошук нового, який часто має нещасливий фінал, оскільки це місце, де нема на кого покластися і неможливо обрати єдині принципи існування, що і травмує людину (Бабенко, 2017: 35). Також подібну проблему вчена помічає й у «Месопотамії», тексті, у якому вона прочитує простір міста як топос, що формує в людині гібридну ідентичність, роблячи її чужою у власній країні (Бабенко, 2017: 35).

Подібне втілення топосу міста спостерігається й у поезіях, написаних до 2014 р. Зокрема, О. Шаф, зазначає, що «урбаністичні реалії у віршах сучасного українського поета (подібно до ранньої лірики М. Семенка) виконують здебільшого функцію ситуативного тла... мертвотна атмосфера міста у творах митця і є втіленням летального, що проєктується на світ, позбавляючи животворящого начала (Шаф, 2010: 412-413). Тобто, як і в прозі, місто виступає топосом, який деструктивно впливає на персонажів, не є постійним місцем для існування, а несе в собі мінливість і гібридність. Дослідник звертає увагу на те, що місто пов'язане з відчуттям непотрібності та сирітства (Шаф, 2010: 416).

Після початку війни топос міста в текстах С. Жадана починає набувати нових рис. Тепер автор не концентрує в ньому негативних характеристик, наприклад, відсутності відчуття дому, розмитості цінностей, гібридності. Навпаки, місто стає осередком постійності, у якому формується цілісна ідентичність, яка підтримує жителів і надає їм сенс життя. У вірші «Ії п'ятнадцять і вона торгує квітами на вокзалі» саме через усвідомлення своєї приналежності до топосу міста, де проживає лірична героїня, вона розуміє порухи своєї душі.

На момент подій місто, описане в поезії, є нестабільним простором, точкою, через яку рухаються військові, яку залишають жителі, недарма в першому рядку поезії згадується вокзал, який не може не асоціюватися з поїздками. Сама ж юнка шукає в цьому просторі точку, на яку можна опертися. Таким об'єктами стають літні пейзажі, і сам вокзал, який набуває для неї ознаки стабільності. Сама земля («територія») стає точкою, за яку дівчина готова «чіплятися зубами», яка є «бажаною й дорогою» (Жадан, 2016: 6). Тож бачимо, що, попри зовнішню рухливість населення, місто не стає втіленням гібридної ідентичності, а, навпаки, формує в дівчині цілісне розуміння себе й свого місця тут. Втім, це розуміння віднаходиться персонажкою, лише

коли місто стало коридором між миром і війною, а колишня стабільність була втрачена. У вірші неодноразово повторюється лексема «виявляється», яка підкреслює раптовість отриманого одкровення.

Характерною є й присутність могили старшого брата дівчини. На думку П. Нора, ідентичність можна також назвати унікальністю. Втім, певна соціальна група мусить розуміти свою унікальність, інакше вона зникне, тож ідентичність є конструктом, який пов'язаний із самоусвідомленням (Сичова, 2021: 158). Допомогти в самоусвідомленні можуть місця пам'яті, одними з яких є пам'ятники та могили. Меморіальні місця надають «відчуття неперервності», тобто зв'язку з тим місцем, де ти живеш (Сичова, 2021: 159). Тож ця могила є ще одною ниткою, яка прив'язує дівчину до простору міста, робить його «своїм». Окрім цього, до простору належать і люди, яких у спробі знайти стабільність згадує перед сном дівчина.

Отже, ми можемо уявити три часові зрізи, у яких простір міста зазнавав змін. Перший знаходиться поза поезію, але він мислиться як час, що був до війни. У цей період у місті було спокійно, і ніщо не створювало триггеру для самоаналізу дівчини. Другий бачимо в поезії: почалася війна, люди покидають місто, яке стало нестабільним простором, можливо, і небезпечним. Ця зміна, ризик втратити те, чим, виявляється, дорожиш, втратити пам'ять (могилу брата), тригерить у дівчини думки про ідентичність, вона замислюється, що є для неї дорогим. Становлення ідентичності є шляхом до пошуку принаймні внутрішньої стабільності, до якої вона прагне. Дівчина перераховує прізвиська знайомих не просто так, а сподіваючись, що вони повернуться до міста, воно знову стане стабільним, але тепер вона матиме уявлення, чого насправді варта своя земля.

Глибше риси топосу міста розкриваються в поезії «Як ми будували свої доми?» У ній автор знову наголошує на гармонійному поєднанні в цьому просторі об'єктів, які служать прихистком та житлом, і людей, які їх використовують. Місто виступає простором, де людина живе в порозумінні з ближніми: «Батьківщина – це там, де тебе розуміють, коли ти говориш вві сні»; місцем пам'яті, де проходять події, які, мабуть, є одними з найбільш запам'ятовуваних серед людських обрядів – весілля та поминки (Жадан, 2016: 8).

Це простір, який потребує захисту від загрози, що насувається у вигляді «небес зими», під якими стоїть ліричний герой, і у вигляді опонента, до якого він звертається з викликом: «якщо хочеш мене спинити – ну то спину» (Жадан, 2016: 8). Цей рядок резонує з першою строфою, у якій герой заявляє, що «жити потрібно там, де тебе не лякає смерть» (Жадан, 2016: 8). Інакше кажучи, жити потрібно там, де ти готовий померти. Тож перед лицем війни ліричний герой говорить, що буде стояти за своє місто на смерть, бо в нього вкладали всі сили: «поближче до сонця, подалі від пустоти... мов упорядковували висоту, ніби словами наповнювали мову пусту, ніби повертали речам імені» (Жадан, 2016: 9). Простір міста наповнений сенсами важливими для ідентичності його жителів, вони асоціюють себе з ним і не хочуть відмовлятися від себе.

Чим небезпечна ця відмова або ж програш, бачимо в іншій поезії: «якщо загубитесь у чужих містах, ви все одно не зможете бути щасливими там, де вас ніхто не чекав. Вигнання завжди обертається тишею на вулках» (Жадан, 2016: 15). А. Матусяк пише, що масштабні насильницькі досвіди калічать розум і створюють комунікаційну порожнечу та усувають змогу проговорити пережите, і єдиним засобом артикуляції залишається мовчання (Матусяк, 2020: 12). Мовчання у свою чергу – це відсутність змоги передати свою пам'ять, досвід, мову, а отже, і втрата ідентичності.

Також у вірші «В місті з'явилися невідомі святі» більш яскраво зображена гібридна війна – поява «невідомих святих», людей, які підготували місто до приходу військових, які запалили міста.

Іншим символом ворога є змії, які проникли в усі шпарини життя містян. Проникають вони й у бібліотеки, вірші та словники, загрожуючи й культурній ідентичній складовій жителів. О. Деркачова, аналізуючи поезію цієї збірки, зазначає, що «своя» територія – це та, яку окреслюєш кордонами і на якій немає чужого-ворога» (Деркачова, 2017: 20). Тож прихід війни в будь-якому випадку несе небезпеку для ідентичності жителів, закладеної в місті.

Похмурим є вірш «Другий рік місто косить чума». У ньому місто постає як заражений токсичний пейзаж, що вже не несе прихистку своїм мешканцям. Справа в тому, що в кризовій ситуації частина обрядів, форма ідентичності, яку мають жителі міста, не діють і не допомагають впоратися з хворобою (чи то пак війною). Втім, жителі міста за них відчайдушно чіпляються й поступово гинуть, як наслідок читасмо невтішні рядки: «ніч глибока, немає дна» (Жадан, 2016: 21).

Тривожним є те, що в триптиху «Тамплієри», який розміщено в кінці збірки, місто знаходиться в облозі й у результаті боїв виявляється зруйнованим.

Проте не встигла скінчитися війна, і знаходяться люди, які починають відбудовувати місто з руїн. Тут ми бачимо взаємозалежність міста та людей. Цей простір служить для людини прихистком, місцем пам'яті, загишки, але всіма цими сенсами його наповнює сама людина, тож це рукотворний простір, який залежить від жителів, але й створюють його через необхідність. Недарма дівчина в першому вірші перераховує імена всіх жителів, які поїхали, сподіваючись на їхнє повернення. Поки є жителі, місто, зруйноване війною, завжди можна відбудувати, передати пам'ять.

Саме тому місто в «Тамплієрах» є простором, який зберігає пам'ять спільноти, він наповнений смислами, які важливі для неї, а отже, є частиною ідентичності жителя.

Висновки. Війна, загрожуючи місту, загрожує ідентичності жителів. Тут ми прочитаємо кілька можливих варіантів:

- загроза війни не руйнує місто й стає тригером, який змушує жителів цінувати його й триматися за свою ідентичність і пам'ять;

- вигнання, наслідком вигнання є мовчання й у результаті поступова втрата ідентичності через проживання в просторі чужих обрядів і сенсів;
- знищення ідентичності через вбивство всіх жителів. Цей варіант не прописується, але читач розуміє, що він можливий;
- знищення міста, але жителі, які є носіями пам'яті, залишаються живими й відбудовують його як посудину, яка є вмістилищем їхньої ідентичності.

Втім, є ще один похмурий варіант: уже сформована ідентичність стає на заваді боротьбі з ворогом (який метафорично представлений у вигляді чуми). Це призводить і до загибелі жителів, і до занепаду міста.

Підсумовуючи, можна зауважити, що на етапі творчості С. Жадана, який фіксуємо після початку війни в 2014 році, топос міста став трансформуватися. Тепер він стає простором, який зберігає ідентичність жителів, на відміну від рис, які місто мало в попередніх текстах. Рушієм до цього стала війна, яка загрожує існуванню, а отже, й ідентичності всіх українців. Топос війни стає поширеним у текстах Жадана і взаємодіє з іншими просторовими образами, чого раніше не прослідковувалося. Отже, ми можемо говорити про еволюцію С. Жадана як письменника.

Список використаних джерел:

1. Бабенко А. О. Поетика прози Сергія Жадана : дис... д-ра філос. : 035 – філол. / Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2021. 195 с.
2. Бабенко А. О. Топос міста у прозі Сергія Жадана (на матеріалі творів «Ворошиловград» та «Месопотамія»). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки*. 2017. № 1. С. 32-37.
3. Булкина І. Тамплієри. Нові вірші. 2015-2016. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/tampliery-novi-virshi-2015-2016> (дата звернення: 20.11.2022).
4. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії. К.: Факт, 2008. 284 с.
5. Деркачова О. (Не)війна як маркер «свого» і «чужого» в новітній українській поезії. *Слово і час*. 2017. № 7. С. 17-31.
6. Жадан С. Тамплієри. Чернівці: Книги – XXI; Meridian Czernowitz, 2016. 120 с.
7. Матусяк А. Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури XXI століття з посттоталітарною травмою. Львів: Піраміда, 2020. 308 с.
8. Сичова Я. А. «Місця пам'яті» як засіб конструювання колективної ідентичності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 32. С. 158-162. DOI 10.32837/apfs.v0i32.1038.
9. Шаф О. В. Топос міста в поезії Сергія Жадана як маскулінізація світу. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII, частина 2. С. 411-417.

References:

1. Babenko A. O. (2021). Poetyka prozy Serhii Zhadana (doctoral dissertation) [Serhiy Zhadan's prose poetics]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
2. Babenko A. O. (2017). Topos mista u prozi Serhii Zhadana (na materialii tvoriv «Voroshilovhrad» ta «Mesopotamiia») [Topos of city in Serhii Zhadan's prose (based on the works "Voroshilovgrad" and "Mesopotamia")]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Filolohichni nauky*. № 1. pp. 32-37 [in Ukrainian].
3. Bulkina I. (2017). Tampliery. Novi virshi. 2015-2016 [Templiers. New poems. 2015-2016]. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/tampliery-novi-virshi-2015-2016> (accessed: 20.11.2022) [in Ukrainian].
4. Hundorova T. (2008). Kitch i literatura. Travestii [Kitsch and literature. Travesties]. Kyiv: Fakt. 284 p. [in Ukrainian].
5. Derkachova O. (2017). (Ne)viina yak marker «svoho» i «chuzhoho» v novitnii ukrainskii poezii [(Un)war as a marker of "own" and "other" in the latest Ukrainian poetry]. *Slovo i chas*. № 7. pp. 17-31 [in Ukrainian].
6. Zhadan S. (2016). Tampliery [Templiers]. Chernivtsi: Knyhy – XXI; Meridian Czernowitz. 120 p. [in Ukrainian].
7. Matusiak A. (2020). Vyity z movchannia. Dekolonialni zmahannia ukrainskoi kultury ta literatury XXI stolittia z posttotalitarnoiu travmoiu [Break out of silence. Decolonial competitions of Ukrainian culture and literature of the 21st century with post-totalitarian trauma]. Lviv: Piramida. 308 p. [in Ukrainian].
8. Sychova Ya. (2021). A. «Mistsia pamiati» yak zasib konstruiuvannia kolektyvnoi identychnosti ["Places of memory" as a means of constructing collective identity]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. №. 32. pp. 158-162. DOI 10.32837/apfs.v0i32.1038 [in Ukrainian].
9. Shaf O. V. (2010). Topos mista v poezii Serhii Zhadana yak maskulinizatsiia svitu [The topos of city in Serhii Zhadan's poetry as a masculinization of the world]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. № XXIII, part 2. pp. 411-417 [in Ukrainian].